

ACADEMIA ROMÂNĂ

DESPRE UNGURI

ȘI

EPISCOPIILE CATOLICE DIN MOLDOVA

DE

RADU ROSETTI.

EXTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXVII.
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE.

BUCUREȘTI

INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL” S-sor ION ST. RASIDescu

16. STRADA DOAMNEI, 16

1905.

13383

Prețul 80 bani.

Analele Societății Academice Române. — Seria I :

L. B.

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II :

<i>Tom. I.</i>	— Sesiunea extraordinară din anul 1879	3,50
» <i>II.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1879—80	5.—
» <i>II.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Discursuri, memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>III.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1880—81	5.—
» <i>III.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>IV.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1881—82	3.—
» <i>IV.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>V.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1882—83	3.—
» <i>V.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>VI.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1883—84	2.—
» <i>VI.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
	Viata și scrierile lui Grigorie Tașblac, de <i>Episc. Melhisedec</i>	1,20
	Despre Alexandru Mavrocordat Exaporitul și despre activitatea sa politică și literară, de <i>A. Papadopol-Calimach</i>	—,20
» <i>VII.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1884—85	3.—
» <i>VII.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>VIII.</i>	— <i>Sect. I.</i> — Desbaterile Academiei în 1885—86	3.—
» <i>VIII.</i>	— <i>Sect. II.</i> — <i>Memorii și notițe</i> (Sfârșit)	
» <i>IX.</i>	— Desbaterile Academiei în 1886—87	5.—
» <i>IX.</i>	— <i>Memoriile Secțiunii Istorice</i> (Sfârșit)	
	Zece Maiu. Memoriu prezentat Academiei, de <i>D. A. Sturdza</i>	—,30
	Biserica din Părâuți în Bucovina, de <i>S. Fl. Marian</i>	—,20
	Sama Visteriei Moldovei în 1818, de <i>V. A. Urechia</i>	—,20
	O statistică a Terii-Românești din 1820. Comunicare de <i>V. A. Urechia</i>	—,20
	Inscripțiuni după manuscrise. Comunicări și note de <i>V. A. Urechia</i>	—,30
	Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țara-Românească, 1829—1834, după documente rusești, de <i>A. Papadopol-Calimach</i>	
	Notițe despre slobozii, de <i>V. A. Urechia</i>	—,40
» <i>X.</i>	— Desbaterile Academiei în 1887—88	4.—
» <i>X.</i>	— <i>Memoriile Secțiunii Istorice</i> (Sfârșit)	
»	Didachiile sau predicele Mitropolitului Antim Ivireanul, tomul II.— <i>Studiu de Episcopul Melhisedec</i>	—,40
	Studii asupra legii celor XII table, de <i>Ion Kalinderu</i>	—,60
	Dela Tobolsk până în China. Note de călătorie de Spătarul Nicolae Milescu, 1675. Traduse după un text grecesc de <i>G. Sion</i>	1.—
»	Arhimandritul Vartolomeiu Măzăreanul (1720—1780). Notiță biografică și bibliografică, de <i>V. A. Urechia</i>	—,60
	Sigiliul târgului Pietrei (jud. Neamțu). Notiță istorică de <i>V. A. Urechia</i>	—,30
	Pe file de ceaslov. Note istorice de <i>V. A. Urechia</i>	—,20
	Document referitor la limba românească. Comunicare de <i>V. A. Urechia</i> . (Cu stampă heliografică.)	
	Documente dintre 1769—1800. Comunicări de <i>V. A. Urechia</i>	—,40
	Documente relative la anii 1800—1831. (I-a Serie) Comunicațiune de <i>V. A. Urechia</i>	—,40
	Moratorium. Comunicațiune de <i>V. A. Urechia</i>	—,20
	Autografele lui Varlaam Mitropolitul. Comunicațiune de <i>V. A. Urechia</i> . (Cu stampă heliografică.)	—,50
	Istoria evenimentelor din Orient, cu referință la Principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1774, scrisă de biv Vel Stoln. Dumitrache și editată după copia lui Nicolae Pișteșteanul din anul 1782, de <i>V. A. Urechia</i>	1,50
Indice alfabetic	al volumelor din <i>Anale</i> pentru 1878—1888	2.—
<i>Tom. XI.</i>	— Desbaterile Academiei în 1888—89	3.—
» <i>XI.</i>	— <i>Memoriile Secțiunii Istorice</i>	2.—
	Câteva manuscrise slavo-române din Biblioteca Imperială dela Viena, de <i>Ioan Bogdan</i>	—,50
	Cinci documente istorice slavo-române din Arhiva Curții Imperiale dela Viena, de <i>Ioan Bogdan</i>	1.—
	Diploma Bărlădeană din 1131 și Principatul Bărladului.—O încercare de critică diplomatică slavo-română, de <i>Ioan Bogdan</i>	—,60
	Biserica din cetatea Neamțu și documente relative la Vasile Lupu și Doamna Ruxandra, de <i>V. A. Urechia</i>	

DESPRE UNGURI

ȘI

EPISCOPIILE CATOLICE DIN MOLDOVA

DE

RADU ROSETTI.

Sedința dela 2 Aprilie 1905.

I.

Despre populațiunea ungurească din Moldova.

Populațiunea ungurească stabilă din Moldova care se bucură de drepturile cetățenești numără 50—60.000 suflete. Această populațiune, care este întreagă de religiune catolică, se desparte în două grupuri bine deosebite: în *Ciangăi* și în *Secui*. Ciangăii sunt așezați mai cu samă în valea Siretiului (1), pe dealurile din stânga acestui râu, în extremitatea de jos a văii Bistriței și în partea din jos de Tupilați a văii Moldovei. Ei sunt concentrați în județele Roman și Bacău afară de câteva sate răslețe: unul la Putna, două la Tecuciu, două la Vaslui, două la Fălciu și două la Iași, ai căror locuitori au fost aduși din centrurile ungurești de pe Siretiu. Locuitorii acestor sate răslețe nu mai știu de loc ungurește și vorbesc numai românește. Ciangăii din valea Siretiului vorbesc cu toții ungurește, iar parte din femeile lor nu știu românește de loc.

Caracteristica Ciangăilor este că ei nu pot pronunța sonurile *ce* și *ș*, nici când vorbesc românește, nici când vorbesc ungurește. Ei nu pot zice: șarpe, șarampoi, șopârlă, pește, șipot, ciau, cias, cioară, cercevea, ei ei zic: sarpe, sarampoi, sopârlă, peste, sipot, siaun, sias, sioară, ser-

(1) Pe lungimea dintre Pașcani și Ploscuțeni.

seve (1). Ciangăii sunt, în cea mai mare parte, oameni cuprinși și harnici: în satele lor se află mulți gospodari cu capitaluri relativ însemnate. Sunt iuți la mânie, dârji, nesupuși, aplecați către beție și către crimele de violență.

Cercetarea documentelor moșiilor, pe cari sunt așezate satele de Ciangăi, arată că acele sate au existat *din veci* sau că au fost alcătuite prin colonii de Ciangăi, aduse din satele cari existau la începuturile Statului moldovenesc.

Precum vom vedea mai departe, dintr'o bulă papală din anul 1439 rezultă că, la 1391, papa Bonifaciu IX a fost silit să înființeze, pe lângă Episcopia catolică dela Siretiu, întemeiată la 1371, alta la Bacău, *din cauza marelui mulțimi a catolicilor în Moldova și a împrăștierii lor neîndemânatică* (2).

Este vederat că tocmai pentru a obvia acestei împrăștieri neîndemânatică, s'a ales atunci Bacăul ca scaun al nouăi Episcopii. Și astăzi Bacăul este la mijlocul locurilor pe cari sunt așezați Ciangăii. Iată o puternică dovadă despre vechimea lor, căci este absolut cert că, de atunci până astăzi, ei au rămas neștrămutați pe acele locuri.

Toponimia localităților locuite de Ciangăi este, cu puține excepțiuni, română, ceea ce dovedește că, la început, Ciangăii au fost aduși pe aceste locuri peste o populațiune română, care le ocupă mai înainte.

Secuii bucurându-se de cetățenia română locuiesc în partea muntoasă a județului Bacău și mai cu deosebire în cuprinsul vechiului ținut al Trotușului. Principalele lor așezări sunt în comunele: Solonți,

(1) Cu prilejul trecerii mele, în cursul anului trecut, 1904, prin mai multe sate ungurești de pe Siretiu, am constatat că această particularitate a Ciangăilor este pe cale de a se pierde. Mai ales în satele cu populație amestecată, Ciangăii încep a pronunța pe *ș* și pe *ce* sau *ci*, întocmai ca și noi. Această schimbare este mai cu samă datorită serviciului militar obligator.

Vorbind în satul Poiana lui Iurașcu cu doi Ciangăi, unul de patruzeci și cinci de ani care făcuse serviciul în armata permanentă, și altul de treizeci și opt de ani care fusese scutit de serviciu, am constatat că cel dintâiu nu *sășiă* decât din când în când, iar cel de al doilea pronunță numai o pătrime din cuvinte în chip corect, iar celelalte după obiceiul Ciangăilor.

În satele cu populațiune numai de Ciangăi, schimbarea se observă numai la acei cari au servit în armata permanentă și la o parte din copiii cari frecventează sau au frecventat școala. Iar chiar acele din femei cari vorbesc românește păstrează pronunțarea obișnuită de părinții lor.

(2) Episcopatus quem in terra Moldaviae, ob terrae illius vastitatem et Christi fidelium incommodam nimis dispersionem, praeter antiquiorem Cerethensem . . . (Kurz., *Magazin*, etc., II, p. 26).

Moinești, Băhnășeni, Brusturoasa, Dărmănești, Dofteana, Grozești, Bogdănești, Slănic, Târgul-Ocnei, Târgul-Trotușului, Onești, Berzunți, Târgul-Valea-Rea, Sănduleni, Tețcani, Nadișa, Bogdana și Căiuțul.

Acești Secui vorbesc mai toți românește, deși cu un accent propriu Ungurilor în deobște, și rostesc sonurile *ei* și *ș* fără nici o greutate, că și noi.

Ei sunt în deobște săraci; beau mai mult decât Românii, dar sunt mai harnici. Se deosebesc de Ciangăi prin faptul că sunt foarte blânzi și supuși.

Din cercetarea documentelor moșilor pe cari sunt așezați, rezultă că acești Unguri, afară de o parte din acei din Târgul-Trotușului, au fost aduși în țară la epoci relativ recente și nici odată mai depărtate decât începutul veacului XVII.

Această împrejurare contrastează cu faptul că, în toponimia acelei părți a județului Bacău care corespunde cu cuprinsul vechiului ținut al Trotușului, se găsesc o mulțime de numiri ungurești.

Pe când numirile întrebuițate de țărani Români din județele Suceava și Neamțul pentru a desemna munții cari alcătuiesc hotarul dintre Moldova și Ungaria sunt aproape exclusiv românești, numirile munților dela hotar, în județul Bacău, sunt aproape exclusiv ungurești. Iată, mai întâiu, numirile românești ale munților de pe hotarul județelor Suceava și Neamțul, puse față în față cu cele oficiale ungurești:

 Numiri românești

Pietrile-Roșii,
 Cerebic,
 Căliman,
 Buciniș,
 Drăgoiasa,
 Prislopul,
 Țibleș,
 Dealul-Verde,
 Albiuța,
 Straja,
 Prislopul,
 Preluca-Ursului
 Piciorul-lui-Sfârdea,
 Piatra-Roșie,
 Chicerul,
 Făgetelul,
 Ivănuș,

 Numiri ungurești

Veres-kő
 Csere-bükk,
 Kelemen,
 Bucsinis,
 Dragojoasza,
 Prizlop,
 Czibles,
 Djalul-Verde,
 Albiucza,
 Strazsa,
 Prizlop,
 Preluka-Urszului,
 Picsorul-luj-Sfirdea,
 Veres-kő,
 Kicsere,
 Fagseczelul,
 Ivanos,

<u>Numiri românești</u>	<u>Numiri ungurești</u>
Floarea,	Floarea,
Obcina-Cepchieșului,	Csepkes,
Kerek-Havas	Kerek-Havas,
Toroglez,	Torokljás,
Poiana-Crucii,	Pojana-Krucsej,
Bâtea-de-Piatră,	Bitka-de-Pjatra,
Dealul Fluturului,	Meleg-Havas,
Curmătura-Lăzăroaei,	Kurmătura-Lazaroj,
Tarcuța.	Tárkucz.

Afară de vreo patru, toate aceste numiri sunt românești; pentru multe din ele Ungurii nu au traduceri în limba lor și întrebunțează cuvintele românești.

Însă îndată ce ajungem la hotarul vechiului ținut al Trotușului, găsim aproape numai numiri ungurești și aceste numiri sunt întrebunțate și de Români cari, pentru cele mai multe, nu posedă traduceri românești.

<u>Numiri românești</u>	<u>Numiri ungurești</u>
Grinduș,	Grindus
Tarhaos,	Tárhavas,
Ciudomir,	Csüdamer,
Aldamaș,	Aldámás,
Popoin,	Pipő,
Apahaos,	Apa-Havas,
Cherebic,	Kerek-Bükk,
Șolintar,	Sólyom-tár,
Muieruș,	Magyaros,
Obrejescul,	Magyaros-Sorka
Nemira-Mare,	Nagy-Nemere,
Nemira-Mică,	Kis-Nemere,
Micheș,	Mikeș,
Șandru-Mic,	Kis-Sándor.
Șandru-Mare,	Nagy-Sándor,
Cheșchieșul,	Kecskes,
Brezoiul,	Brezoiul,
Runcul-Alb,	Runkul-Alb,
Haloș,	Halas,
Clăbuc.	Kálábuc.

De aicea spre Sud, în județul Putnei, numirile redevin, în mare majoritate, românești.

Dar asemenea numiri ungurești nu se mărginesc la munții de pe graniță, ci găsim întreaga întindere a fostului ținut al Trotușului presărată cu numeroase numiri ungurești, din cari iată câteva în treacăt:

Munții: Kiș-havaș, Șaroșa, Pilișca, Farcu-Mare, Farcu-Mic, Lapoșul, Chichilăul la Târgul-Onei, Caraclăul, Perchiul din fața Oneștilor, Dealul-Poșorcanilor la hotarul ținutului Putnei.

Pâraele: Asăul, Ciudomirul, Ciughieșul, Cuciurul, Sulța, Solonțul, Jiroșul, Urmenișul, Caraclăul, Talamba, Căiuțul mare și mic, Cașinul, Calasăul, Cotumba.

De observat este că râul cel mai de samă de pe acele locuri, râul dela care își luase numele întreg ținutul, Trotușul (în vechile documente Totruș), poartă un nume ce este corupțiunea numirii ungurești Tátros, care este echivalentă cu slavonul Bistrița. Iar pâraele cele mai de samă: Oituzul, Tazlăul, Uzul, Cașinul, Asăul, poartă și ele numiri vederat ungurești.

Caracteristic este că în localități unde astăzi nu mai sunt Unguri de loc, cum spre exemplu în comuna Mănăstirea Cașinului, găsim, pe lângă apa Cașinului (Kászón), pâraele Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare, munții Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare.

În comuna Căiuțul, colonia ungurească din Pralea a fost adusă la începutul veacului XIX, iar pâraele Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare (Köucz = Pietros) poartă aceste denumiri în documentele veacului XVII.

Această toponimie, în mare parte ungară, nu poate fi atribuită decât faptului că localitățile în chestiune au primit numirile lor dela Unguri, și că Românii, venind pe ele după Unguri, le-au găsit botezate ungurește. Multe din vechile numiri ungurești au fost, fără îndoială, înlocuite prin altele românești, dar un număr destul de însemnat s'a păstrat până astăzi. Mi se pare mai mult decât probabil că înainte de descălecare, ceea ce mai târziu s'a numit ținutul Trotușului eră locuit, cel puțin în mare parte, de Unguri (1).

Această presupunere mai este întărită prin faptul că în două localități, la marginea de șes a ținutului Trotușului, descălecătorii satelor

(1) Multe numiri vechi din această regiune au dispărut și pînă la acum, fără îndoială, erau numiri ungurești. Următorul document ne citează patru sate; trei din ele nu mai există, iar unul, *Laslovovți*, a fost cu bună samă descălecat de un *Laslău* oarecare. Apoi boierii, despre cari se vorbește în act și cari trăiau în a doua jumătate a veacului XIV și la începutul veacului XV, erau fără îndoială Unguri, iar Pă-

erau, după numele lor, Unguri. Documentele moșiei Rădeana ne arată că «acolo ședeă» *Miklouș Faur* (1), care fără îndoială eră Ungur; iar acele ale complexului de moșii întrunite sub numire de Căiuți ne arată că întâiul descălecător al hotarului dintre Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare se numia *Toma Poșorca* (2) sau *Boșorca*, nume fără îndoială unguresc,— în limba ungară *poszorka* sau *boszorka* înseamnă: strigoiu.

În mijlocul fostului ținut al Trotușului, în unghiul dintre Trotuș și Tazlău, este moșia Muntele-lui-Bucă (Bóko), care în mijlocul veacului XV a fost vândută de Ivașeu *Ungureanul*, lui *Ianoș Izvereful* și soției sale, fetei *Furăului* (3).

rintele lor, *Ghelebi Miclouș*, trebuia să fi fost născut înainte de întemeierea Statului moldovenesc.

Iată actul:

«Cu mila lui Dumnezeu Noi Alexandru Voevod, Domn Țării Moldovei, facem prin această carte a noastră știut tuturor care vor căută pe dânsa ori cetindu-se o vor auzi, pentru acest adevărat credincios sluga noastră, dumnealui *Domoncuș Stolnic* și fratele său *Blaș* și Iacob, fiul lui *Ghelebi Miclouș*, ce au slujit ei mai înainte sfânt odihnișilor Domnilor ce au fost mai înainte de noi cu dreaptă și credincioasă slujbă, dar (rupt) ne slujesc nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă, drept aceea, noi văzând a lor dreaptă și credincioasă slujbă către noi, i-am miluit pe dânșii cu deosebită milă, de le-am Țdat lor, în țara noastră a Moldovei, șase sate pe *Cașin* (Kașen) și pe *Oituz* (Ohtuz), anume *Stănișoreștii* și *Laslovovșii* și *Grozeștii* și *Stoi-neștii* dela *Vlicic*, cu toate hotarele lor, pe toate aceste de mai sus scrise li s'au dat lor uric cu tot venitul în vecii vecilor, și fiilor lor și nepoților, prestrănepoților și prestrănepoților de fii, și fraților lor»... (urmează credința Domnului, a fiilor săi și a boierilor). *Tălmăcire din uric vechiu sârbesc dela Alexandru Vvod, scris pe pergament în Suceava la anul 6918 Martie 15, în ziua Sfântului Lazar, în Sâmbăta a 6-lea a postului mare.*, Docum. Acad. Rom., Pach. LXIII (No. 221.)

Nu numai că *Ghelebi Miclouș* eră Ungur, dar numele lui este scris după obiceiul unguresc, numele de familie precedând pe cel de botez. Cazul este departe de a fi unic.

Într'un document tot dela Alexandru cel Bun, dat în Suceava, la 20 Fevruarie 1413, și dăruit Academiei Române în zilele din urmă de către d-l G. Beldiman, vedem că Domnul întărește lui Crăciun Belcescul două sate pe Valea-Albă, din cari unul se află: «între Totoiești și *Leveti Miclouș*.

(1) Din tălmăcirea unui ispisoc al lui Barnovski Vod, din 2 Aprilie 1636, rezultă că Ștefan cel Mare a schimbat satul Rădeni (Rădeana) între Dragomiri dela Valea-Sacă, la Bogdana, unde a șezut *Miclouș Faur*, cu Maria nepoata Antolesei, care a dat Domnului, în schimb, satul Pleșești pe Caraclău (lângă Târgul-Trotușul). (Docum. Acad. Rom., Pach. LXIX, No. 10.)

(2) Colecția de documente a Academiei Române, Pach. XXVIII, No. 90. Notița scrisă pe verso documentului în care se rezumă hrisovul din 27 Oct. 7154 al lui Vasile Vv. Din documentele pachetelor XI și XXVIII se constată că urmașii lui Toma purtau numele de *Poșorca* până la sfârșitul veacului XVIII.

(3) Docum. Acad. Rom., Pach. LXIX, No. 9.

Documentele primilor Domni ne arată, de altminterlea, că o mulțime din boierii alcătuind sfatul lor sau din stăpânii satelor purtau nume hotărît ungurești (1).

Vedem deci din cele de mai sus că, la alcătuirea Statului moldovenesc, se găsiă după toate probabilitățile o numeroasă populație ungurească stabilită parte în valea Siretiului și parte în valea Trotușului. Această populație, pe lângă țărani, cuprindeă și oameni de samă: kneji și juzi ai satelor cari nu au întârziat să se ralieze cu totul la Voevozii Moldovei. Amestecându-se cu knejii și juzii români, boierii unguri s'au asimilat cu totul în mai puțin de un veac.

De unde vine deosebirea de graiu și de caracter între Ciangăi și Secui? Aceasta este o întrebare care s'ar cuveni să fie deslegată de filologiei unguri.

Totuș cred că următoarea presupunere nu este lipsită de temei: Înainte și îndată după descălecarea, Ungurii de pe Siretiu, de origine Secui, și acei de pe Trotuș, de aceeaș origine, vorbeau aceeaș limbă care se asemănă cu aceea ce o vorbesc astăzi Ciangăii. Acei de pe Trotuș, mai puțini la număr, mai rășchirați, mai răslețiți unii de alții în mijlocul munților, s'au pierdut, s'au topit în mulțimea Românilor și au dispărut. Acei de pe Siretiu, mai numeroși, alcătuind masse mai compacte, mai în contact unii cu alții, deoarece locuiau pe loc deschis, și-au păstrat până astăzi legea și graiul. Fiind cu totul izolați de congenerii lor din Ungaria, graiul lor s'a cristalizat și a păstrat particularitățile pe cari le aveă acum șase sau șapte sute de ani. Iar limba vorbită de Secuii din Ungaria, modificându-se cu vremea, Secuii veniți să se așeze în veacurile din urmă în fostul ținut al Trotușului, fiind neconținut în contact cu frații lor de peste hotar, vorbesc noua limbă vorbită astăzi de Secui, care nu mai prezintă particularitățile celei vechi, păstrată de Ciangăi. Însă repet că fac numai o presupunere și că ches-

(1) Vezi, între altele, publicate de Uljanickij, în *Materials*, etc. și reproduse în Hurmuzaki, I., p. 828 sq. Numele de *Domoneuș*, *Corlat*, *Miclea* și *Micloș*, *Șandor*, *Giurgiu* (*Jurj*), *Ianoș*, purtate de boieri mari, se întâlnesc mai în fiecare document. Multe sate, mai cu samă în județele Roman și Bacău sunt descălecate de Unguri; voiu cită ca exemplu: *Miclăușeni* descălecat de Vornicul *Miclouș* în vremea lui Alexandru cel Bun sau mai înainte. (Melhisedec, *Biblioteca d-lui D. Sturdza dela Miclăușeni*, extras din *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, anul II, vol. IV, p. 3 sq.) *Tamași* din județul Bacău, descălecat de *Tamaș* (Toma) și *Birăiești*, astăzi Gherăiești, la porțile Bacăului, care a fost din vechime a lui *Biro* (Judele) și a fost răscumpărat, în domnia lui Ștefan cel Mare, dela Mihail Mosici, de către *Costea* și *Pipou Birovici*, strănepoții lui *Biro*. Urmașii lor mai sunt și azi răzăși în acel hotar. (V. Studiul meu: *Despre Clasele agricole din Moldova*, în «*Revista Nouă*» pe 1889, p. 189.)

tiunea poate fi rezolvată cu succes numai de un cunoscător al transformărilor limbii și al dialectelor ungare. Când și cum fost-au aduși Ciangăii în Moldova este o întrebare, la care mă voi încerca să răspund în capitolul V al acestei lucrări.

II.

Despre întâia Episcopie a Milcovului.

Scrisoarea Episcopului Laurențiu al Milcovului către Decanatele secuești, scrisoare purtând data anului 1096, ar constitui o dovadă neîndoielnică despre existența unei Episcopii catolice cuprinzând, în mod mai mult sau mai puțin efectiv, părți din Moldova-de-jos și din Țara-Românească dela răsărit, dacă autenticitatea acelei scrisori n'ar fi, cu drept cuvânt, pusă la îndoială.

Această scrisoare a fost publicată pentru întâia oară de Benkő, în 1781, după o copie, făcută în 1594, de pe altă copie ce ar fi fost scoasă în anul 1408 dintr'o condică a Decanatului dela Szepviz, ruptă și prezentând multe lipsuri (1).

(1) Benkő, *Milkovia*, I, p. 55 sq. Iată notița găsită, zice Benkő, pe copia de care s'a servit: «Ego Joannes Rhener de Medgies, Reverend. P. Dōi Thomae Decani Brasoviensis et Plebani Scriba, praesentem paginam mancitate abundantem transumpsi e libro Decan. de Seepusi. 1408». Apoi: «Ego verò 1594». Adică textul de care s'a servit Benkő eră o copie, făcută în anul 1594 de pe altă copie făcută de pe originalul rupt și stricat.

Iată acuma și acest text:

«Laurentius, in Dei nomine Ecclesiae Milkoviensis Minister, licet indignus, Presbyteris Sicularum de Keesd, Orbou & Seepus, Fratribus in Domino Venerabilibus, Salutem in omnium Salvatore. Sicut Fraternalitatibus Vestris, ceterisque Sympresbyteris nostrae attententiae, & per vos ac illos, omnibus praeconibus Evangelii, traditum fuerat a Domino Michaele, bonae recordationis praedecessore nostro & sedis hujus vero restitutore, usque hodie tamen in finem non perductum, qualiter Collecta undique . . . in aedificationem Sedis & S. Ecclesiae M . . . uniuersum populum hortarentur meminisse, hanc— Ecclesiam prisco tempore, cujus memoriam rerum alterationes prope deleuerunt, pro se, cum pro suis antiquis parentibus fundatam, & duris temporibus conseruatam, usque donec pot . . . pari modo nouerit, per Prudentias Vestras, et reliquum Clerum, uniuersus populus, ut quemadmodum insonuit plena zelo & pietate adhortatio Sanctissimi Patris Apostolici — nec Regis illustris contrar — edictum: ita utriusque Ordinis, tam *Loohfew*, quam *Giharlog* vocati, militares & fortes viri, juniores praesertim, quorum amor Salvatoris & spes suae mercedis corda impleuit, & sine destructione sua — sanctam ad terram, quam ipsi pedes Dōi nostri Jesu Xti redemptioni nostrae dedicauerunt, ab hostibus finis Xti violenter occupatam, pro opportunitate Christicolarum, Domino

Data acestui document este cu bună samă greșit copiată sau falsificată, el nu a putut să fie scris în anul 1096 pentru următoarele temeuri :

adiuante, & aeternam beatitudinem donante, reoccupan tali modo armat . . . ex septem Castris. Vos autem Clerus, orationes continuas feruidissime ad Cristum Deum pro f — fundatis, ut attolat vexillum victoriae amantibus nomen suum, & pro eo sanguinem fundere non reformidantibus — Dominicæ incarnationis MDCXVI — ta.»

În sprijinul existenței acestei prime Episcopii a Milcovului și a vechimii ei, Benkő ne aduce citate din diferiți autori, relativi moderni, toate absolut fără vreun temei critic. Iată unele din aceste citații.

Benkő, *Milkovia*, I., p. 9: Georgius Haner, Saxo Schaesburgo Transsilvanus, de quo, meae *Transilvaniae Tom.* II. pag. 429, videri potest, *Histor. Ecclesiar. Transsilvanicar.* p. 71. haec tradit: «Ecclesiam post *Albensem* prima erat, quæ ad perfectionem veniebat *Milkoviensis*, cui etiam Episcopatus officium concredebatur, reliquæ his duabus subiciebantur. Unde etiam factum, ut tota Transsilvania antiquitus duos Episcopos haberet, *Albensem & Milkoviensem*; quorum ille Archi-Episcopum *Colocensem*, hic *Strigoniensem* agnoscebat Metropolitanum.»

Id., *ibid.*, p. 10: „Martin Szécut Iványi è S. J., *Decad. III. P. I. Miscellan.* p. 59, hanc habet sententiam: Praemitto & noto Svo: Transsilvaniensem Dioecesim antiquissimis temporibus, & longè ante tempora S. Stephani Regis, dictam fuisse *Agensem (Argensem) & Milkoviensem* Dioecesim, ut habetur in Bulla Bonifacii IX. & Pii II emanata anno MCCCCLXIV., sed & S. Nicetam fuisse Dacorum Episcopum circa annum Christi cccxcxvi testantur annales Ecclesiastici.»

Id., *ibid.*, p. 14: „Auctor *anonymus Gestorum S. Nicetae*, . . . in hunc tenorem scribit: Veri simile est S. Nicetam in Dacia erexisse geminos Episcopatus *Agensem* et *Milkoviensem*. *Milkoviensis* Metropolitanum habuit Archi-Episcopum *Strigoniensem*, qui per illum sacra administrabat apud Saxones. Post eversam per Tartaros *Milcoviam*, Jura Episcopalia translata sunt ad Praepositum *Cibiniensem*,» și «II. Alter verò *Milkoviensis*, vetus erat Episcopatus *Transsilvaniae*, longè ante tempora S. Stephani Regis extans, de quo *Transsilvanus Saxo Georgius Haner*, in Oppido *Nagy-Schenk* ad annum 1709 Pastor Luthericus, antiquitatum de *Transsilvania* conquirendarum avidus, & fide dignorum manu scriptorum lector diligens, ex antiquioribus monumentis literariis haec eruit, ac in suo de *Transsilvanicis Ecclesiis* Opusculo II. 3. pag. 71. typis evulgavit: «*Ecclesia post Albensem* . . . agnoscebat Metropolitanum.» Defloruerat siquidem *Milkoviensis* ante *Albensem*, sed iterum restauratus fuit per Belam tertium Regem Ungariae saeculo duodecimo florente jam *Albensi* Episcopatu. Nam Archi-Episcopus *Strigoniensis* sacra, apud Saxones *Transsilvanos* per annos quàm multos per Antistitem *Milkoviensem* curabat. Erexerat quippe Saxones *Cibinii* insignem Praefecturam sacram (vocabulo Ecclesiae *Praeposituram* vocamus), quam petente Bela tertio Ungariae Rege approbavit Coelestinus 3tius Pontifex Romanus. Extat ea de re . . . , etc.

« . . . Ubinam verò in *Transsilvania* *Milkoviensis* sedes Episcopalis sita fuerit, è memoria hominum excidit, nec scriptores rerum facilè meminerunt. Quod si à rivo *Milko* nomen traxit, uti multae civitates à vicinis fluviis nominatae sunt, ad veri-

Ungaria nu a luat parte la întâia cruciată; regele Coloman I, de parte de a favoriza această întreprindere, a văzut-o dela început cu ochi răi. Primele cete de Cruciați comițând excese, Coloman i-a pedepsit în chip sângerous. Iar Godefroid de Bouillon obținù pentru armata sa învoire să treacă prin Ungaria, numai după ce dădù ostatiei și jură pe cruce că va împiedecă ori ce exces.

Apoi numirea de «Septem Castris» dată Transilvaniei în document dovedește că, în ori ce caz, nu ar putea fi anterior mijlocului veacului următor, căci denumirea în chestiune este posterioară stabilirii coloniilor saxone în Transilvania.

Engel, din cauza stilului acestui act, crede că datează din 1518, iar

tatem maximè accedit, ut infra alpes Valachiae, ultra Cibinium sita fuerit. *Milko* enim fluvius utramque Valachiam sub albis discriminat.»

Ibid., p. 22: Ioan. Frivaldszki, P. Reverendissimus, quem, *Transsilvaniae* meae Tom. II. p. 428: cum laude commemoravi, in Libro, cui titulum praefixit: *Reges Ungariae Mariani*, edit. Viennae a. 1785, p. 50. haec prodidit:

Isthic [*sibi de Bela III. agit*] praeter scopum, gratiis Eruditorum meminisse cogor Episcopatus Milkoviensis, quem Bela III. restauravit, sed iterum A. 1198 per Tartaros & Pacinacitas eversus est. Multum cum variis agitabam, ut penitiorum hujus Episcopatus notitiam caperem, nemo tamen necum plura communicavit, ac illustris prosopiae D. Michael Medve, cui praeter excellentem jurisprudentiam, atque annalium patriae notitiam ad admirationem copiosam, tanta mentis tenacissima felicitas inest, ut Genealogiarum cronotaxeosque seriem è lectorum multitudine diplomatum depromptam usque teneat, recitet, explicet; Istius adversaria cum meis conjungens statuo: Episcopatum Milkoviensem ab Oppido Milkova nomen accepisse, quod situm erat in Valachia prope ripam Alutae fluminis è Transilvania ad radices montium Fagaras decurrentis. Hic Episcopatus ante D. Stephani tempora jam exstitit, uti & Argensis, testibus Bonifacii noni, & Pii secundi literis. Dioecesis Milkoviensis definiebatur parte illa Transsilvaniae, unde aquae in flumen Aluta irruunt, Valachiae autem illa parte, quae ab Aluta Moldaviam usque protenditur, sed & Moldaviae pars ita huic jungebatur major minorve, uti plures aut pauciores Christicolae numerabat. Tartarorum vel Pacinacitarum eruptiones Episcopatum saepe truncarunt frequenter sedem ipsam mutare coegerunt. Albensem tamen, qui a Proto-Rege Stephano erectus est, Milkoviensi substitutum esse affirmare non ausim, subinde, enim etiam floruisse Milkoviensem Anno 1093. literarum monumentis Anni 1202, 1222, edoctor; eversum deinde Bela III. «restauravit: iterum 1198 mutilatur, ita mutilum Andreas II. Anno 1218. cum bonis Abbatiae Kerezensis ad praeposituram S. Crucis Cibiniensem adjungit, sperans, se apud Papam impetraturum, ut e Milkoviensi Episcopatu, & Praepositura S. Crucis novus Episcopatus Sibiricus (*Cibiniensis*) resultans confirmetur. Sed votis regiis Vltasilvanus Episcopus apud Papam fortissimè restitit. Strigoniensis etiam Metropolita, cui semper Milkoviensis subjectus erat, apud Saxones per Episcopum Milkoviensem aetate Andreae II. sacra procurari jussit».

Szabo, și după dânsul N. Densușianu, cred că este scris în 1396, puțin înainte de bătălia dela Nicopole (1).

Aceste două de pe urmă mi se par și ele cu desăvârșire greșite, căci nici la 1396 nici la 1518, nu s'au mai predicat cruciate pentru a scoate locurile sfinte din mâna necredincioșilor. Atât la 1396 cât și la 1518, primejdia turcească erà la ușile Secuilor, un apel la arme în contra necredincioșilor putea să aibă răsunet în inimile lor, numai dacă-i chema să-și apere vetrele împotriva Turcilor. Cruciată din 1396 erà îndreptată împotriva acestora: Cavalerii din apus veniau mai cu samă spre a da Craiului Ungariei ajutor împotriva cumplitului Baiazid.

Alții pretind că documentul este apocrif și fabricat de însuș Benkö sau de vreunul din Episcopii Milcovului dela începutul veacului XVI.

Lipsindu-mi elementele necesare, nu mă voi pronunța nici pentru nici împotriva autenticității acestui act. Mă voi mărgini să observ că, dacă el este autentic, atunci fără îndoială a fost scris în anul 1196, la începutul căruia Regele Bela III al Ungariei făcea într'adevăr pregătiri mari spre a pleca cu oaste în Palestina. În ceasul morții sale, care se întâmplă la 23 Aprilie al aceluși an, el lăsa moștenitorului său Andrei îndatorirea să-i împlinească jurământul, încredințându-i toate mijloacele strânse în scopul acestei întreprinderi (2).

De altmintrelea această cruciată, amânată după urcarea pe tron a Regelui Andrei II, spre a fi adusă la îndeplinire în anul 1217, a fost singura predicată în Ungaria cu consimțământul Regelui pentru liberarea Sfințelor Locuri.

O dovadă indirectă, dar nebănuită, despre supunerea scaunelor secuiești, în cursul veacului XII, unei episcopii necunoscute nouă și care ar fi putut să poarte numele de: «Milkoviensis», ne-o dă scrisoarea lui Teodoric, primul Episcop al Cumanilor, în 1228, îndată după înființarea acelei nouă Episcopii, către Decanatele secuiești din Transilvania (3).

Din cuprinsul acelei scrisori se vede că Secuții, ale căror *scaune* sau ținuturi făceau parte din Eparhia noului Episcop, erau nemulțumiți *din cauză că numele Eparhiei căreia ei erau supuși fusese schimbat*. Din textul actului reiese în chip neîndoielnic, nu că scaunele secuiești

(1) Hurmuzaki, I₂, p. 376.

(2) I. A. Fessler, *Geschichte v. Ungarn*, I, p. 276.

(3) Theodoricus — *Quid vobis officit* nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi D. lupum et agnum vna pasci conuenit! Quidni etiam Siculum cum Comano et Olachoque! (Hurmuzaki, I₁, p. 108; Fejér III₂, 151.).

au fost deslipite dela altă Eparhie spre a fi alipite către a Cumanilor, ci că numele Eparhiei din care făceau parte până atunci fusese schimbat. Dar știm cu siguranță că nici Episcopia transilvană dela Alba, singura dela care ar fi putut să atârne scaunele secuești, nici altă Episcopie din Ungaria nu și-a schimbat numele în anii 1227—8.

Este deci mai mult decât probabil că, în cursul veacului XII, să fi existat, în colțul sud-estic al Transilvaniei, un Episcop a cărui Eparhie efectivă să fi cuprins ținuturile secuești și care, pentru scopuri de propagandă ușor de înțeles, să fi luat numele de «Episcop al Milcovului». Justificarea acestui titlu trebuie căutată în faptul că sub autoritatea lui spirituală se aflau, peste munți, câteva așezări de Secui emigrați din Transilvania, presărați poate cu puțini Nemți, tot atât de puțini Români cari părăsise ortodoxismul, și un număr oareșcare de Cumani convertiți la catolicism. Principala așezare de acest fel cu o biserică mai mare, se va fi găsit pe malul Milcovului, îndemnând astfel pe Episcop să ia titlul pompos de «Milkoviensis».

O Eparhie catolică efectivă în Moldova, înainte de stabilirea stăpânirii ungare și a trecerii la catolicism a unui număr însemnat de Cumani, cu greu ar fi putut să aibă ființă. Dar una sau mai multe colonii catolice pe Milcov sau în vecinătatea lui au putut prea bine să existe, iar Episcopul «Milkoviensis» stătea probabil obișnuit printre Secuii din Transilvania, vizitând pe poporeni săi de dincoace de munți numai din când în când.

Benkő presupune că reședința Episcopiei Milcovului ar fi fost pustiită pe la 1196—1198 de către Cumani și Români, ceea ce ar fi pus capăt ființei acelei Episcopii (1)

În ori ce caz ea nu putea să mai existe în anul 1222, când Regele Andrei dăruî cavalerilor Ospitalului Sfintei Marii dela Ierusalim tocmai acea parte de peste «munții zăpezilor», în mijlocul căreia cade Milcovul (2).

III.

Cavalerii teutoni ai Ospitalului Sfintei Marii dela Ierusalim în Țara Bârsei și în Țara-Românească.

După moartea Împăratului Frideric Barbăroșie în Asia mică, fiul său Frideric, Ducele de Suabia, împresură cetatea Accon (St. Jean

(1) Benkő, op. cit., p. 91 sq.

(2) Hurmuzaki, I., p. 74; Fejér, III., p. 370.

d'Acreș) cu rămășițele oștirii. Din pricina lipsurilor de tot soiul și a nenumăratelor greutăți, împresurătorii și mai cu samă Germanii erau secerați de boli. Atunci câțiva burghezi din Bremen și din Lübeck luară pânzele dela corăbiile lor și făcură dintr'însele corturi în cari fură adăpostiți bolnavii.

Văzând această faptă miloasă, ducele Frideric, cu învoirea Papei Clement III și cu a Împăratului Enric VI, înființă un ordin cavaleresc care, pe lângă combaterea necredincioșilor, aveă îndatorire să îngrijească pe bolnavi și pe săraci. În anul 1191, patruzeci de nobili germani primiră cavaleria și depuseră jurământul care făcea dintr'înșii, în aceeaș vreme, cavaleri și călugări. Intrarea în ordin eră rezervată Germanilor de naștere nobilă. Ei purtau, peste armură, o manta albă cu cruce neagră; un sac de paie eră așternutul lor, se mulțumiau cu o hrană proastă și, în timp de pace, își petreceau vremea cu exerciții religioase. Luară numele de Cruciați ai Ospitalului Sfintei Marii de la Ierusalim (*Cruciferi de hospitali Sanctae Mariae Hyerosolimitanae*) (1). În anul 1211 eră Mare Maestru al Ordinului Hermann de Salza, când Regele Ungariei Andrei II îi dăruî Țara Bârsei din Transilvania (2).

Motivele acestei danii trebuiesc căutate în planul urmărit de mai de mult de Regii Ungariei, de a apăra Transilvania împotriva năvălirilor neconținute ale Cumanilor de peste Carpați. Geiza II adusese în această parte a Regatului său, spre a o populă și a o apăra, numeroase colonii de Sași. Sedus de izbutirea acelei încercări, Andrei II se hotărîse să aducă pe Teutoni în Țara Bârsei. Ocaziunea imediată, care aduse la îndeplinire sau grăbi împlinirea faptului, fu probabil căsătoria fiicei lui Andrei, Elisabeta, cu Ludovic, fiul Landgravului Hermann de Turingia. Landgravul, fiind binefăcătorul și ocrotitorul Ordinului și al Marelui Maestru, el îl va fi recomandat în chip călduros Regelui Ungariei (3).

Toate documentele se unesc pentru a ne arăta Țara Bârsei ca fiind atunci pustie din cauza neconținutelor năvăliri ale Cumanilor. *Desertam et inhabitatam*, zice actul din 1211 (4). *In terra quam vacuum et inhabitatam ex regia donatione, imo potius proprio sanguine adepti sunt;*

(1) G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, I, p. 31.

(2) Hurmuzaki, I, p. 106 Fejér, III, 106.

(3) Schuller, *Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart*, I, 2, p. 170 și urm.

(4) Hurmuzaki, loc. cit.; Fejér, loc. cit.

zice cel dela 1213 (1). Tot în acest sens vorbește și cel dela 1223 (2): *impetu paganorum, per quos hactenus vasta et deserta permansit*. Iar intențiunea Regelui, să alcătuească din vitejia Cavalerilor o pavază pentru granița regatului, este clar mărturisită prin următoarele cuvinte din actul dela 1211 (3): *in terra quam eis ad custodiendum confinium contulimus*.

Dania era făcută sub condițiunile și scutirile următoare:

Dacă Cavalerii găseau aur sau argint în țara Bârsei, o parte trebuia să fie a fiscului și cealaltă a Cavalerilor. Erau dispensați de ori ce îndatorire sau impozite și autorizați să construească, pentru apărarea regatului în contra Cumanilor, cetăți și orașe de lemn. Mai erau scutiți de îndatorirea de a ospăta pe Voevod și supuși numai jurisdicțiunii regale (4).

Hotarele locului dăruit Cavalerilor erau precum urmează: de la împrejmuirea Almagiei mergea la cetatea Noilgiant; de acolo trecea pe lângă împrejmuirea lui Nicolae, apoi de acolo mergea la Olt, suia Oltul până la revărsarea într'însul a Tortiloului (pârâul Tartlau sau Tărlunga), urmă acest pârâu până la obârșia lui, apoi trecea pe la obârșiile Timișului și ale Bârsei și urmând Munții zăpezilor (*montes nivium*), cari hotărâse acea țară, se încheia la Almagia (5).

Scriitorii cari s'au ocupat de acest act al Regelui Andrei II (6) cred că Almagia, punctul de plecare și de încheiere al hotarului descris mai sus, ar fi actualul Halmagy, pe malul drept al Oltului în Comitatul Făgărașului. Nu mă pot uni cu această părere pentru motivele următoare:

Halmagy este chiar pe Olt; dacă ar fi identic cu Almagia, Regele nu ar fi omis să arate că Almagia eră așezată pe Olt. Hotarul (după diplomă) trecând prin Noilgiant și atingând împrejmuirea lui Nicolae spre a ajunge la Olt, Regele ar fi spus că acest hotar a *părăsit* Oltul, la Almagia, spre a-l atinge *din nou*, după ce a trecut de împrejmuirea sau șanțul lui Nicolae.

Dacă Almagia ar fi fost identică cu Halmagy de astăzi, atunci Regele n'ar fi putut zice la finele actului că limita țării dăruite de el ajunge la Almagia, urmând «Munții zăpezilor cari hotărâse țara, căci

(1) Hurmuzaki, I₁, p. 63; Theiner, *Monumenta*, I, 9.

(2) Hurmuzaki, I₁, p. 82; Fejér III₁, p. 420.

(3) Hurmuzaki, I₁, p. 56; Fejér. III₁, p. 106.

(4) Id., *ibid.*

(5) Id., *ibid.*

(6) Schuller, *op. cit.*, p. 165 și urm.

Halmagy este destul de departe de «Munții zăpezilor» și despărțit de ei prin Olt.

Dacă donațiunea regală ar fi cuprins și parte din valea Oltului, despre Vest de lanțul de munți despărțind Bârsa de Olt, apoi cu bună samă că Cavalerii, atât de harnici la clădiri de castele, ar fi căutat să apere prin vreo cetate această parte atât de roditoare a pământului lor. Dar, la Vest de lanțul care desparte Oltul de Bârsa, nu găsim nici un castel clădit de Cavaleri.

Pământul, la Vest de munții dintre Bârsa și Olt, nu este locuit de Sași, ci mai ales de Români. Dacă acest pământ, în valea Oltului, ar fi aparținut Cavalerilor, ei s'ar fi grăbit să-l colonizeze cu Nemți; întocmai cum făcuse la hotarul lor despre Ost, în șesurile Bârsei și ale Târlungei, ei ar fi așezat Nemți și la hotarul lor despre Vest.

Pentru temeiurile de mai sus, mi se pare că Almagia din diplomă trebuie căutată în alt loc, aproape de «Munții zăpezilor», probabil cam acolo unde lanțul care desparte Bârsa de Olt iese din Carpați.

Îndată ce fură puși în stăpânirea țării dăruite, Cavalerii aduseră într'însa numeroase colonii germane. Aceste colonii veniau, precum dovedește deosebirea existând și astăzi între idiomurile lor, din alte locuri decât cele de unde plecaseră acei stabiliți împrejurul Sibiului.

Cavalerii clădiră castelurile de la Marienburg, unde eră scaunul lor, de pe Kapellenberg la Brașov, dela Zeiden și dela Rosenau (Râșnov), înlăuntrul țării hărăzite lor. Totodată se gândiră la apărarea ei împotriva năvălirilor cumane (1).

Țara Bârsei putea fi lovită de acești barbari prin trecătorile Branului, Predealului, Predelușului, Bratocei și ale Tătarului. (Trecătoarea Buzăului eră, pe atunci, după toate probabilitățile, inaccesibilă.)

Trecătoarea de la Bran fu închisă prin castelul clădit în acel loc, cea dela Predeal prin cetatea dela Brașov, iar Predelușul și Bratocea prin întăririle cunoscute sub numirea de Altschantz, la confluentul Doftenei cu Târlunga (Tátrang).

(1) Cele cinci *castra fortia* erau, după Schuller (op. cit., p. 177): Kreuzburg, Marienburg, Rosenau, Zeiden și cel de pe Kapellenberg la Brașov, ai căror castelani (Comthuren) diriguiau totodată administrația Țerii Bârsei, după cum dovedește faptul că mai târziu vedem localitățile Brașov, Tartlau, Zeiden, Rosenau și Marienburg figurând ca reședințe ale circumscripțiilor administrative din Țara Bârsei.

Bula Papei Honoriu III din 1226 (Hurmuzaki, I, p. 96; Fejér, III, p. 74) ne arată că fiecare castel alcătuiă o casă a Ospitalului, în care trăiau probabil mai mulți Cavaleri, iar peste ele eră un «*praeceptor domorum ipsius hospitalis*», care știm că se numia Teodoric (Dietrich).

Rămâneă trecătoarea cunoscută astăzi nouă sub numire de Tătarul, care eră cea mai întrebuițată de Cumanii din partea răsăriteană a Munteniei.

Cavalerii, dându-și seamă că gurile drumurilor cari duceau din partea de sus a văii Buzăului, unde este trecătoarea Tătarului, în Țara Bârsei, peste culmea dintre Buzău și Târlunga, puteau fi priveghiate dela un punct așezat pe malul stâng al acestui de pe urmă râu, se grăbiră să clădească și aici, la Nyen, un castel căruia îi dădură numele de Kreuzburg.

Acest loc eră în afară de granițele pământului dăruit de Rege, dar Cavalerii nu întârziară să solicite și să obție învoirea lui, lămurindu-l fără îndoială asupra motivelor cari-i făcuse să depășască hotarele donațiunii regale (1).

Aceste construcțiuni costară pe Cavaleri nu numai bani mulți și muncă grea, dar și mult sânge, căci Cumanii năvăliau neconținut asupra lor (2).

Vrednicia Cavalerilor, slujba făcută Regatului prin paza lor ageră la graniță, le aduse nouă favoruri, atât dela Rege cât și dela clerul Ungariei.

Prin altă diplomă, tot din 1212, Andrei II oprise pe schimbătorii săi de monezi să între în Țara Bârsei și să supere pe locuitorii acelei țări, deoarece: «Cavalerii erau așezați la granița Regatului spre a alcătui o apărare puternică și, fiind veșnic expuși la loviturile Cumanilor, nu se tem să înfrunte zilnic moartea» (3).

Voiu arăta mai departe temeiturile cari ne autoriză să conchidem că Cavalerii nu se ținură strict de condițiunile actului dela 1211 și că, dela început, ei clădiră castele, nu de lemn, ci de piatră. Tot atât de neîndoielnic este că ei nu se mulțumiră să apere numai Țara Bârsei de năvălirile cumane, dar că, puțină vreme după sosirea lor, trecură peste munți, bătură pe Cumani și luară țara astfel cucerită în stăpânire,

(1) Hurmuzaki, I, p. 59; Fejér, III₁, p. 118.

(2) ipsi pro colenda et munienda terra eadem, per quam Cumanis Regnum Ungarie multipliciter perturbantibus frequens introitus et exitus habebatur, numerosam pecuniam expenderunt, ibi cum multo labore ac proprii effusione cruoris Quinque Castra fortia construendo. (Hurmuzaki, I, p. 118, 121, 123; Fejér III₂, p. 246, 303. Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 50).

(3) Hurmuzaki, I, p. 58; Fejér, III₁, p. 116. În anul următor, 1213, Episcopul Transilvaniei (cu reședința la Alba), recunoscând serviciile aduse de Cavalerii cari apărase țara împotriva neconținutelor năvăliri cumane, le lasă dreptul să numească ei singuri parohi în Țara Bârsei, precum și de a încasă dijmele bisericesti, rezervându-și numai acele ale Secuilor și ale Ungurilor așezați în Țara Bârsei. (Hurmuzachi, I, p. 63; Theiner, *Monumenta*, I, p. 9).

locuitorii români, fericiți că au scăpat de jugul barbar al păgânilor, supunându-se negreșit lor cu bucurie.

Clădiră în partea vestică a acestei nouă cuceriri cetatea ale cărei urme se văd pe dealul Oreției, deasupra cătunului Podul Dâmbovicioarei, spre a închide trecătoarea Branului (1).

Din toate trecătorile cari duc în Țara Bârsei, a Tătarului eră cea mai accesibilă și, fără îndoială, cea mai uzitată de Cumani (2).

Cavalerii colonizară cu Secui valea Bâscăi-Chiojdului, care duce la acea trecătoare și o închiseră cu cetatea, ale cărei urme se mai văd pe dealul numit al Cetățuei, în comuna Calvinii, județul Buzău, mai sus de vărsarea Bâscăi-Chiojdului în Buzău. Locul eră foarte bine ales, căci în fața dealului Cetățuia sunt niște ponoare absolut inaccesibile, astfel că Cumani, vrând nevrând, trebuiau să treacă sub cetățue pentru a ajunge la trecătoare.

Cetatea dela Calvinii este, fără îndoială, acel *castrum munitissimum* de peste «Munții zăpezilor», despre care ne vorbesc actele posteroare.

Ele ne istorisesc că Ordinul, construind în partea Cumaniei, dincolo de «Munții zăpezilor», hărăzită lor de Rege, un castel foarte tare, Cumani se speriară simțindu-se atinși, deoarece, *prin faptul ridicării acestei cetăți, puțința de a pătrunde în Ungaria și de a ieși dintr'însa le eră luată.*

Ei adunară o mare mulțime de rășboinici și loviră pe Frații cari locuiau în acea cetate, dar cu ajutorul lui Dumnezeu, fură învinși și puși pe fugă. Parte din ei se predară Fraților și primiră botezul împreună cu soțiile și cu copiii lor (3).

(1) Totodată Cavalerii ridicară la Bran, pe stâncă cunoscută sub numele de *lapis Tyderici* sau Piatra lui Dietrich (Teodoric, Preceptorul Cavalerilor din Bârsa), o cetățue care, ruinându-se, fu reconstruită de Sași în veacul următor, și este castelul care există și astăzi la Bran (Törzburg sau Törczvár).

(2) Eră atât de uzitată pentru barbarii cari năvăliu în Transilvania, încât drumul care duce la dânsa primii mai târziu numirea de: *drumul Tătarului*. Îndemânarea acestei căi fusese recunoscută și de Romani: ei construiseră aici un drum ducând dela Văleni, pe la Drajna, Tabla-Buței și Vama Buzăului, ale cărui urme se văd și astăzi. (Col. G. Iannescu, *România și țările vecine*. Curs de geografie predat la Școala superioară de Rășboiu, p. 208).

(3) *ipsis partem Comanie ultra Montem Nivium contulisti. In qua cum dicti Magister et Fratres castrum munitissimum construxissent, Cumani perterriti et dolentes ademptam sibi ingressus et exitus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum, Fratres inibi commorantes hostiliter aggressi fuerunt; sed domino propitiante devicti, confusi et reveriti destiterunt, quin etiam quidam ex illis dietis Fratribus se reddentes, cum uxoribus et parvulis ad baptismi gratiam convolarunt.* (Hurmuzaki, I, p. 118, 121, 123; Fejér, III, p. 246, 303; Teutsch u. Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 50).